

SAHİH HADİSLER ARASI TERCİH SEBEPLERİ AÇISINDAN TEŞEHHÜD RİVÂYETLERİ

Selim DEMİRCİ*

Özet:

Hüküm ifade eden rivâyetler başta olmak üzere sahih hadislerin tesbiti kadar, nakiller arasında farklılık söz konusu olduğunda hangisinin tercih edileceği de önemli bir meseledir. Muhaddislerin en sahih hadis-ısnad/esahhu'l-esânîd diyerek tercihte bulunduğu, fakihlerin de râcih gördüğü ve mamûlün bih olan rivâyetin tesbiti başlığı altında ele alınabilecek olan bu konu, erken dönemden itibaren belli başlı ilmî ekollerin ortaya çıkışının izahı açısından önemlidir. Bu yönüyle teşehhüd konusundaki rivâyetler ve bunların tercihi de dikkat çekicidir. Konu ile ilgili Hz. Peygamber'in ashabından gelen üç temel rivâyet, meşhur dört sünni mezhebin imamı tarafından muhtelif gerekçelerle tercih edilmiştir. Bu gerekçelerin dönemler ilerledikçe farklı şekillerde değerlendirildiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Bu makalede fakihlerin râcih olan rivâyetleri belirlerken göz önünde tuttuğu esaslar ve bunların değerlendirilmesi, en sahih rivâyetin tesbiti yönüyle teşehhüd rivâyetleri üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Sahih, Esah, Teşehhüd, Tahiyat, Tercih.

The Narrations About Al Tashahhud In Terms Of The Preferences Among Sahih (Authentic) Hadiths

Abstract:

It is an important issue to choose one of the narrations when there are differences between them as much as determining the authentic hadiths. Hadith scholars had made this preference among the narrations due to the most confidential hadith and al-fuqaha had made this preference due to the preferable narration. They had discussed this issue under the title of "Determining The Practicable Narration". This issue is so important for explaining the occurrence of definite schools. From this aspect, the narrations about tashahhud and the preferences of them are noteworthy. The narrations that came from the companions of Muhammad (pbuh) had been preferred with different reasons by the founders of four main Islamic schools of law. It has seen that these reasons had been evaluated in different ways and acquired a different character. The criteria that al-fuqaha had taken into consideration while determining the preferred narrations and the evaluation of them will be discussed in terms of narrations about tashahhud from the aspect of determining more authentic narration.

Key Words: Authentic, More authentic, Tashahhud, Tahiyat, Preference.

Giriş

Teşehhüd; fikhî bir terim olarak namazdaki her oturuşta kelime-i şehâdeti içeren tahiyat duasını okumayı ifade etmekte¹ ve iki şehadet kelimesini

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, tahk.: Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şafî, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, c. 1, s. 118. Ayrıca krş.: Fahrettin Atar, "Teşehhüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, s. 563.

içerdiği için bu şekilde isimlendirilmektedir.² Namazın gerekli unsurlarından biri olan bu duanın lafızları konusunda kaynaklarda muhtelif metinler nakledilmiştir.³ Sahih olduğu belirtilen bu rivâyetler arasında esas itibariyle lafız ziyadesi, atif harfi ve lâm-ı tarif gibi farklılıklar dışında bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

Öte yandan erken dönemlerden itibaren namaz gibi sürekli tekrarlanan bir ibadetin unsuru olan bu duayla ilgili, farklı rivâyet tarikleri arasında bazı hususiyetler öne çıkarılarak tercih yapıldığı görülmektedir. Söz konusu tercih sebeplerinin ekseriyetle mezheblerin -en azından kurucuları açısından- teşekkülünden sonraki kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Mezheblerin oluşumu ve kaynaklarının tetkiki açısından pek tabii olan bu durumda dikkat çekici olan, mezkur 'tercih sebeplerinin' yani mezhebin amel ettiği rivâyetin özelliklerinin bazı durumlarda bir başka konudaki tercih ile muâriz olmasıdır. Söz gelimi aşağıda da değinileceği gibi teşehhüd konusunda rivâyetin 'muttefekun aleyh' olma durumu Abdullah b. Mes'ûd rivâyeti için bir tercih sebebi ve hususiyet olurken, namazda intikal tekbirlerinde ellerin kaldırılması, tekbirden sonra okunacak dua konusunda 'Buhârî ve Müslim' tarafından nakledilmek gibi özellikleri olan rivâyetler mercûh durumda kalabilmektedir. Kaldı ki muahhar kaynakların zikrettiği 'muttefekun aleyh', 'tariklerinin çokluğu' gibi bir çok vasıf da esasında bu rivâyetlerin tercihinden sonra yani *Kütüb-i Sitte*'nin telif edildiği dönemle ancak anlaşılabilir unsurlardır.

2 Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebü Saîd Abdullâh b. Ömer, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbilî's-sünne*, tahk.: Nureddin Talib vd., İdaretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Katar 1433/2012, c. 1, ss. 300-301.

3 Teşehhüd konusunda rivâyette bulunan sahâbiler ve bu rivâyetlerin genel olarak değerlendirmeleri için bk. eş-Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, yy. 1309, ss. 270-271; Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî el-Hacrî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, tahk.: Muhammed Zehrâ en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câd el-Hakk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1414/1994, c. 1, s. 261 vd.; İbn Abdilberr, Ebu Ömer Cemaleddin en-Nemerî, *el-İstizkâr*, tahk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut ts., c. 1, s. 528 vd. Bunların yanı sıra muahhar hadis şerhlerinde de konu ile ilgili hadislerin tahriri ve sıhhatine yönelik bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Tafsilatlı bilgi için bk. İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Feyhâ, Şam 1421/2000, c. 2, s. 407-409; Aynî, Ebü Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, c. 6, ss. 161-165. Teşehhüd rivâyetleri ile ilgili tafsilatlı tahrir ve tahliller son dönem hadis çalışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. Misal olarak Leknevî'nin *Muvatta* şerhi ve Elbânî'nin *Sfatü salâti'n-nebî* isimli eseri zikredilebilir. Bk. Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay es-Sihâlevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, tahk.: Takiyyüddin en-Nedvî, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1412/1991, c. 1, s. 469 vd.; el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *Sfatü salâti'n-nebî*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts., ss. 161-164.

Hadis-fıkıh ilişkisi, sahih rivâyetler arası tercihte hangi kriterlerin öne çıkarıldığı, sonraki kaynakların bunları nasıl değerlendirdiği gibi temel bazı meseleler açısından önemli olan bu konu, üç rivâyet ve bunlarla amel eden dört sünnî mezhebin tercihleri üzerinden değerlendirilecektir. Öncelikle bu mezheplerin söz konusu rivâyeti niçin tercih ettiği ortaya konulacak, akabinde ise bu kriterlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

I. Teşehhüd Konusunda Mezheplerin Amel Ettiği Rivâyetler

a. Hz. Ömer Rivâyeti

Hz. Ömer (r.a.) tarafından nakledilen teşehhüd rivâyeti şöyledir:⁴

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يُعَلِّمُ النَّاسَ التَّشَهُُّدَ يَقُولُ قَوْلُوا الْحَيَّاتُ لِلَّهِ الرَّاٰكِبَاتُ لِلَّهِ الطَّيِّبَاتُ الصَّلَوَاتُ لِلَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْنَا وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

Hz. Ömer'in (ö. 23/644) (r.a.) naklettiği bu rivâyet İmam Mâlik (ö. 179/795) tarafından teşehhüd duası olarak tercih edilmiş ve İmam Şafî (ö. 204/820) de bir müddet onunla amel etmiştir. İmam Şafî *Risâle*'sinde bu rivâyetle niçin amel ettiği ve rivâyetin bazı özellikleri konusunda bilgi sunmaktadır. Buna göre onun; hocası Mâlik > İbn Şihâb > Urve > Abdurrahman b. Abd el-Kârî > Hz. Ömer tarikiyle gelen rivâyetle amel etmesinin sebebi şudur:

"Fakihlerimizden ilimde bizi geçenlerin küçüklüğümüzde bize öğrettiği (teşehhüd duası) buydu. Sonra (bu rivâyeti) isnadıyla öğrendik. Ve bu rivâyete muhalif teşehhüd duası da işittik. *Teşehhüd konusunda ona muhalif olanlar ve muvafık olanlar arasında her ne kadar diğerleri sahih de olsa, yanımızda olanlar/bize ulaşanlar arasında ondan daha sahihini işitmedik.*"⁵

Bu ifadelerden; ilk dönemde Şafî'nin, kendisine ulaşan rivâyetler arasında en sahihi olarak Hz. Ömer tarafından nakledilen bu rivâyeti gördüğü ve bunu çok erken dönemde öğrendiği anlaşılmaktadır.

İmam Mâlik'in bu rivâyeti tercih etmesinin temel sebebi ise duanın Hz. Peygamber'in minberinde bizzat halife tarafından nakledilmiş olmasıdır. Tahâvî'nin (ö. 321/933) de dikkat çektiği gibi 'Ömer İbnü'l-Hattâb bu duayı Peygamber'in (s.a.v.) minberinde muhacirle ensarın huzurunda cemaate bu şekilde öğretmiş ve aralarından hiç kimse kalkıp da ona böyle olmadığını söylememiştir.⁶

4 Mâlik, *el-Muvatta'*, tahk.: Hânî el-Hâc, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire ts., Salât 53; Şafî, *Risâle*, s. 268; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 261.

5 Şafî, *Risâle*, s. 268.

6 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 262.

Şudurunda, bu değerlendirmeye göre Mâlikîlerin ve ilk dönemlerinde İmam Şafî'nin kabul ederek amel ettiği bu rivâyet sahabenin tamamının onayından geçmiş olmaktadır. Mâlikî fikhının etkin olduğu Endülüs bölgesi âlimlerinden olan İbn Abdilberrr (ö. 463/1071) bu hususu biraz daha belirginleştirmekte; Hz. Ömer'in okumuş olduğu bu teşehhüdü sahabeden kimsenin -ki onun döneminde bir çok sahabî bulunmaktadır- yadırgamadığına, yine hiç kimsenin ona gelip 'teşehhüd senin vafettiğin gibi değil' demediğine dikkat çekmektedir.⁷

Diğer bir *Muvatta* şarihi olan Mâlikî âlim el-Bâcî (ö. 474/1081) de bu meselenin farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir. O, Hz. Ömer'in teşehhüdünün mütevatir haber gibi değerlendirildiği bilgisini 'mütevatir haber konumundadır' şeklinde kaydetmektedir. Çünkü bu; sahabeden bir topluluğun, Müslümanların önderlerinin huzurunda minberde teşehhüdün okunmasının, kimsenin bunu inkâr ve buna muhalefet etmemesinin ve ona bunun haricinde de bir başka teşehhüd duası vardır şeklinde itiraz edilmemesinin sonucudur. Buradan onların bu nakle muvafakları, onu ikrarları ve rivâyetin bu şekliyle sabit oluşu ortaya çıkar. Eğer başka bir teşehhüd daha bulunsaydı ve buna imkan olsaydı ashab ona 'sen bu konudaki genişliği daralttın' ve 'onları muhayyer oldukları bir alanda sınırladın' demeleri beklenirdi. Zira Hz. Peygamber Kur'an konusunda dahi onun indirilmiş olduğu yedi harften biri üzere kolayca gelenin okunuşuna izin vermişken farklı teşehhüd dualarına izin vermemesi mümkün değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in, Kur'an derecesinde olmayan teşehhüd duası hususunda insanları sadece tek bir metni okumakla sınırlandırması ve onun dışında kolayca geleni de men' etmesi mümkün gözükmemektedir.⁸

b. Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا نَقُولُ التَّجِيَّةُ فِي الصَّلَاةِ وَنُسَبِي ، وَيُسَلِّمُ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ ، فَسَمِعَهُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ « فَوَلُّوا التَّجِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ . فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِكَ فَقَدْ سَلَّمْتُمْ عَلَى كُلِّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ »

Teşehhüd konusunda nakledilen hadislerden biri de Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) rivâyetidir.⁹ Tirmizî (ö. 279/892) *Cami'*inin teşehhüd

7 İbn Abdilberrr, *İstizkâr*, c. 1, s. 527.

8 Bâcî, Ebü'l-Velid Süleymân et-Tüçübî, *el-Müntekâ şerhu Muvatta'ı Mâlik*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Ahmed Ata, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 2009, c. 2, s. 74.

9 Buhârî, *es-Sahîh (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte* içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b.

konusuna ayırdığı bölümde İbn Mes'ûd rivâyetinin; teşehhüd konusunda nakledilen hadislerin en sahihi olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in ashâbı ve tabi'undan ilim ehlinin çoğunluğunun da bu hadise göre amel ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁰

Tirmizî dışında meşhur bir çok muhaddis de Abdullah b. Mes'ûd rivâyetinin diğer nakiller arasındaki konumuna dikkat çekmişlerdir. Meselâ tabi'in devrinin büyük muhaddis fakihlerinden İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742),¹¹ hicrî üçüncü asrın meşhur muhaddisleri Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872),¹² İmam Müslim (ö. 261/875)¹³ ve Ebu Bekir el-Bezzâr (ö. 292/905)¹⁴ gibi önde gelen isimlerin teşehhüd konusunda rivâyet edilen en sahih hadisin İbn Mes'ûd rivâyeti olduğunu ifade ettikleri kaydedilmiştir. Öte yandan bir diğer meşhur muhaddis Ali İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49) de bu rivâyetin meziyetine teşehhüd konusunda Kûfelilerin İbn Mes'ud'dan ve Basralıların Ebu Mûsa'dan rivâyeti dışında (daha) sahih bir rivâyet yoktur,¹⁵ diyerek dikkat çekmiştir.

Bu ifadeler İbn Mes'ûd rivâyetinin konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nakledilen ifadelerin hulâsası mahiyetinde, Zeylâi (ö. 762/1360) İbn Mes'ûd rivâyetinin teşehhüd konusundaki en sahih rivâyet olduğu hususunda icma bulunduğunu,¹⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise ehl-i hadis uleması arasında bu rivâyetin en sahih nakil olduğu konusunda ihtilaf bulunmadığını belirtmektedir.¹⁷

Farklı hususiyetlerine dikkat çekilen ve konu ile ilgili en sahih rivâyet olduğu belirtilen İbn Mes'ûd rivâyeti, fakihlerin büyük bir kısmı tarafından hüccet olarak kabul edilmiştir. Süfyân es-Sevrî, Abdullah İbnü'l-Mübarek,

Muhammed vd., *Dârü's-Selâm*, Riyad 1429/2008, Ezân 148; Müslim, *Salât* 55. Ayrıca rivâyetin muhtelif tarikleri için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 262 vd.

10 Tirmizî, *es-Sünen (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte* içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., *Dârü's-Selâm*, Riyad 1429/2008, *Salât* 99.

11 Sehârenpûri, Halîl Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fi halli Sünen-i Ebî Dâvûd*, Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1427/2006, c. 4, s. 508.

12 Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*, tahk.: Ebu Muaz Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Darü'l-Kayyim, Riyad 1426/2005, c. 3, s. 249; Leknevi, *et-Taliku'l-mümecced*, c. 1, s. 472.

13 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. 3, s. 249.

14 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, c. 3, s. 249; Sehârenpûri, *Bezlü'l-mechûd*, c. 4, s. 508.

15 Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 119.

16 Zeylâi, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, tahk.: Ahmed Şemsüddîn, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2010, c. 1, s. 494.

17 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, c. 2, s. 408.

Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhuye gibi fakih muhaddisler,¹⁸ Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed başta olmak üzere önde gelen Hanefî müctehid imamlar,¹⁹ ehl-i hadisin çoğunluğu ve Endülüslü Ahmed b. Halid namazda teşehhüd için bu duayı tercih edenlerin önde gelenlerindedir.²⁰

Hadisle ihticac edenler açısından meseleye bakıldığında başlıca iki husus dikkat çekmektedir. Meşhur dört sünnî fıkıh ekolünden ikisi olan Hanefî ve Hanbelî mezhebinin imamları bu rivâyetle amel etmişlerdir. İkinci olarak da hadis sadece bu mezheplerin ağırlıkta olduğu bölgelerde değil, Endülüslü gibi Mâlikî mezhebinin kabul gördüğü bölgelerde de bazı fakihler tarafından tercih edilmiştir.

Konu ile ilgili diğer sahih rivâyetlerin değil de niçin bu rivâyetin tercih edildiği konusunda muahhar kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Mesela *el-Mebsût* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihlerinden Serahsî (ö. 483/1090), Ebu Hanife'nin amel ettiği İbn Mes'ûd rivâyetini şöyle müdafaa etmektedir:

Biz İbn Mes'ud'un rivâyetini; 'zabtının güzelliği, Rasulullah'tan doğrudan nakli sebebiyle tercih ettik. Çünkü Ebu Hanife şöyle dedi: Hammad elimi tuttu ve şöyle dedi: İbrahim elimi tuttu ve şöyle dedi: Alkame elimi tuttu ve şöyle dedi: Abdullah elimi tuttu ve şöyle dedi: Rasulullah (s.a.v.) elimi tuttu ve bana Kur'an'dan bir sureyi öğretir gibi teşehhüdü öğretti.'²¹

Serahsî'ye göre bu hadisin rivâyetinde; İbn Mes'ûd'dan itibaren ravilerinin zabtının iyi oluşu, doğrudan -bana öğretti denilerek- Hz. Peygamber'den alınması ve Hz. Peygamber'e kadar müselsel bir şekilde nakli gibi rivâyeti teyit edici vasıflar bulunmaktadır.

Aynı şekilde Hanefî fakihlerinden biri olan Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) de bu vasıflara ek olarak rivâyetin *muttefekun aleyh* oluşuna ve bu hususiyeti ile Müslim'in, Buhârî'den farklı olarak rivâyet ettiği efrâd'ı arasında yer alan İbn Abbas rivâyetine karşı²² hadis kaynaklarının hiyerarşisinden kaynaklanan bir üstünlük elde ettiğine dikkat çeker. Son dönem Hanefî fakihlerinden biri olan Abdülhay el-Leknevî ise (ö. 1304/1886-87) İbn Mes'ûd rivâyetinin özelliklerini yukarıdaki vasıfları da ihtiva edecek biçimde şu şekilde cemedir:

18 Tirmizi, *es-Sünen*, Salât 99.

19 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 266.

20 İbn Abdilberr, *İstizkâr*, c. 1, s. 528.

21 Serahsî, *Mebsût*, c. 1, s. 119.

22 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. 6, s. 165.

İbn Mes'ûd rivayeti, teşehhüd konusunda nakledilen rivâyetlerin *en sahihi'*dir. Rivâyette doğrudan Hz. Peygamber'in bunu İbn Mesud'a öğrettiğini gösteren *tekît vardır*, İbn Abbas'ın teşehhüdünün aksine onda *vav ziyadesi vardır*. Rasulullah *rüyada bu rivâyete muvafakat etmiştir*. Sahabeden büyük bir topluluk *bu rivâyete muvafakat etmiştir*.²³

Leknevî'nin zikrettiği vasıflar arasında rüyada muvafakat kısmı dikkat çekicidir. Özellikle tasavvufî kaynaklarda karşımıza çıkan rüya yoluyla hadis tahammülünün, hadislerin sıhhati ve bunlarla ilgili değerlendirmelerde usul açısından kabule mazhar olmadığı belirtilir.²⁴

Bunların yanı sıra rivâyetin sıhhatini teyid sadedinde burada olduğu gibi bu tür bir malumat ve yaklaşım başka kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Serahsî'nin *Mebûsût* isimli eserinde de İbn Mes'ûd'un naklettiği teşehhüdün rüyada Hz. Peygamber tarafından teyit edildiği bilgisi kaydedilmektedir. Buna göre Husayf rüyasında Hz. Peygamber'i görerek ona teşehhüd konusundaki rivâyetlerin çoğaldığını arzetmiş ve farklı rivâyetlerin durumunu sormuştur. Hz. Peygamber ona 'senin İbn Mesud'un teşehhüdüne uyman gerekir.' buyurmuştur.²⁵ Serahsî'nin eserinde pek tabî olarak rüya ile ilgili Husayf'a kadar uzanan bir isnad bulunmamaktadır. Söz konusu rüya, Hanefî fıkıh kaynaklarından olan *Nasbu'r-râye*'de rivâyetin bir hususiyeti olarak kaydedilmektedir. Zeylâî rüyayı 'Ma'mer, Husayf'tan nakille rivâyet etti' diyerek zikretmektedir.²⁶

Hanefî kaynaklarında nakledilen bu rüyaya temel hadis kaynaklarından biri olan Tirmizî'nin *Sünen*'inde de yer verilmektedir. Teşehhüde dair rivâyetlerin bulunduğu babdaki rivâyet Ahmed b. Muhammed b. Musa > Abdullah İbnü'l-Mübârek > Mamer > Husayf tarikiyle zikredilmiştir.²⁷

23 Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, c. 1, ss. 472-473. Benzer bir sıralama ve değerlendirme Sehârenpûrî'de de bulunmaktadır Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, c. 4, s. 508.

24 Sufilerin keşif, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyet etmeleri meselesinin ayrıntıları için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000, ss. 40-49.

25 Serahsî, *Mebûsût*, c. 1, s. 120.

26 Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, c. 1, s. 493.

27 Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 99. Tirmizî'nin bab başlıkları altında; hadisin diğer tarihleri, diğer sahâbîlerden yapılmış rivâyetler, konu ile ilgili fukahanın görüşleri ve hadisle nasıl ihticac ettikleri gibi hususlara da işaret etmesi *Câmi*'nin özelliklerindedir. (bk. İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay., İstanbul 2003, ss. 99-100.) Tirmizî'nin söz konusu Husayf rivâyetine; teşehhüd ile ilgili rivâyetleri peş peşe sıraladıktan, rivâyetin özelliklerini ve onunla amel edenleri zikrettikten sonra yer vermesi bu çerçevede nakli teyit edici bir hususiyet olarak ele alınabilir.

Tirmizî'de ve diğer kaynaklarda söz konusu rüyanın kendisine nisbet edildiği Husayf, Ebu Avn Husayf b. Abdurrahman el-Cezerî el-Hadramî el-Harrânî el-Ümevî'dir.²⁸ Sahabe-i Kirâm'dan Enes b. Mâlik ile karşılaşan ancak sahabelerden hadis dinlememiş olan²⁹ Husayf'ın vefat tarihi *Takrîb*'te h. 137 olarak kaydedilmiştir.³⁰ Ancak bunun dışında ölüm tarihi olarak h. 138, 139 tarihleri de zikredilmiştir.³¹ Ahmed b. Hanbel'in onu hadiste zayıf gördüğü, Yahya b. Maîn'in 'salih' kabul ettiği, Ebu Hatim'in 'salih' olduğunu belirtmekle birlikte zabtı yönüyle ihtilatına dikkat çektiği³² görülmektedir. Bununla beraber sika olduğunu belirtenler bulunmaktadır.³³ Bu bilgilerden ve ihtilaflardan genel itibarıyla onun adalet yönüyle problemlili olmadığı ancak hafıza yönüyle tenkit edildiği ve rivâyetlerinin mütâbaat için elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Tirmizî'nin de mezkûr nakle konunun sonunda yer vermesi bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

Cerh ve tadil açısından Husayf'ın durumu, rüya ile rivâyet meselesi ve söz konusu naklin temel rivâyetler nakledildikten sonra zikredilmesinden yola çıkarak; Tirmizî'nin söz konusu rüyayı, rivâyeti üzerine bina ettiği ana unsur değil tâlî unsur olarak değerlendirdiği söylenebilir. Yani o, rivâyetin sağlamlığını bu rüya üzerine bina etmemiştir. Aynı durum bunu nakleden Hanefî fıkıh kaynakları için de geçerlidir. Onlar da rivâyetin temel özellikleri ve diğer rivâyetler arasındaki yerini 'nesnel' ilmî kriterler üzerine bina ettikten sonra ayrıca bu rüyada nakledilen hususun da bulunduğu bilgisini ayırt edici tali bir özellik olarak zikretmişlerdir.

Hanefîlerin bazı vasıflarına dikkat çektiği İbn Mes'ûd rivâyetini tercih eden bir diğer mezheb imamı da Ahmed b. Hanbel'dir. Hanbeliler de rivâyetin bazı özellikleri bulunduğunu söylemişlerdir. Meselâ Hanbelî fukahâsından Ebü'l-Ferec Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 682/1283), bu meseledeki temel ihtilafın, hangi teşehhüd duasının en faziletli/en güzel olduğunun tesbiti noktasında kendisini gösterdiğine dikkat çekmektedir. O, bu açıdan

28 Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1431/2010, c. 2, s. 385.

29 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 2, s. 385.

30 İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Darü'r-Reşîd, Halep 1412/1992, s. 193.

31 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 2, s. 386.

32 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 2, s. 386. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb fi ricâli'l-hadîs*, tahk.: Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, c. 2, s. 316.

33 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 2, ss. 385-386; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 2, s. 316.

bakıldığında İbn Mesud rivâyetinin daha sahih olduğunu, nakleden raviler açısından daha çok kimse tarafından nakledildiğini dolayısıyla evlâ olanın bu olduğunu belirtir. Ahmed b. Hanbel'e göre Hz. Peygamber ashâb-ı kirâma farklı farklı teşehhüd duaları öğretmiştir. Mushafın ihtiva ettiği kıraatlarda olduğu gibi bunların hepsi caizdir.³⁴

Görüldüğü gibi genel itibariyle Hanbelî fakihî İbn Kudâme, İbn Mes'ûd rivâyeti dışındaki rivâyetlerin de sahih olduğu ancak bu rivâyetin 'esah' ve tariklerinin 'ekser' oluşu gibi iki vasıfla râcih olduğunu belirtmiştir.

c. Abdullah b. Abbas Rivâyeti

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُعَلِّمُنَا التَّسْبِيحَ كَمَا يُعَلِّمُنَا الْقُرْآنَ وَكَانَ يَقُولُ «التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ»

Teşehhüd konusunda hüccet olarak kabul edilip amel edilen rivâyetlerden birisi de Abdullah b. Abbas (r.a.) (ö. 68/687-88) tarafından nakledilen hadistir.³⁵ Bu rivâyeti Leys b. Sa'd (ö. 175/791), İmam Şafî (ö. 204/820) ve onun takipçileri tercih etmiştir.³⁶ Teşehhüd konusunda İmam Şafî'nin ilk tercihi (kavl-i kadîm) Hz. Ömer rivâyeti olmuştur.³⁷ Ancak o kendisine Abdullah b. Abbas hadisi ulaşınca onu diğerlerinden daha evlâ/üstün görerek bu rivâyeti tercih ettiğini belirtir.³⁸

Şafî kendisine, Yahya b. Hassân > Leys b. Sa'd > Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî > Saîd b. Cübeyr ve Tavus > Abdullah b. Abbas tarihiyle³⁹ ulaşan rivâyeti şu sebeplerden dolayı tercih etmiştir:

Teşehhüd konusunda nakledilen rivâyetlerin her biri ile Allah'ın tazimi kastedilir. Rasulullah (s.a.v.) belki de (sahabeden bu konuda nakilde bulunanların) her birine teşehhüd duasını öğretti ve o ezberledi, diğerine öğretti o da ezberledi. Ezberden alınan bilgilerde mananın nakli/değiştirilmemesi konusunda daha çok dikkat edilir... Belki de Hz. Peygamber

34 İbn Kudame, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân, *eş-Şerhu'l-kebir (el-Mukni'* ile beraber), tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed, yy. 1414/1993, c. 1, s. 539.

35 Rivâyet için bk. Şafî, *Risâle*, s. 269-270; Müslim, *es-Sahih (Mevsuatü'l-hadisî's-şerif: el-Kütübü's-Sitte* içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008, Salât 60; Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 100; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsar*, c. 1, s. 263.

36 Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 100. Ayrıca bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, c. 1, s. 528.

37 Şafî, *Risâle*, s. 268.

38 Şafî, *Risâle*, s. 269.

39 Şafî, *Risâle*, ss. 269-270.

her birine ezberlediği gibi (okumasına/nakletmesine) izin verdi. Çünkü onda hükümden herhangi bir şeyi bozacak mana yoktur. Belki de rivâyetler ve onun teşehhüdü bu konuda bir genişlik olduğu için muhtelif geldi ve bunun sonucu onların her biri ezberledikleri, hatırlayabildikleri ve izin verilen şeyi söylediler.⁴⁰

Şafî'ye göre bu yaklaşımının delîli; Hz. Ömer ve Hişam b. Hakîm arasında geçen Furkan suresinin farklı kıraatlarla okunma hadisesi ve Hz. Peygamber'in her ikisinin okuyuşuna da izin vermesi yani Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere nüzulüdür.⁴¹ Allah'ın kitabı için böyle bir şey mümkünse kitap dışındaki şeyler için olması daha da evlâ olur.⁴² Onun konu ile ilgili ikinci delili de tabiûnun uygulamasıdır. Çünkü onlar bu konularda manayı bozacak bir durum yoksa herhangi bir mahzur görmezlerdi.⁴³

Netice itibariyle o; İbn Abbas rivâyetini kendisine ulaşan nakiller içinde lafız yönüyle diğerlerinden daha kapsamlı olduğu için -diğer teşehhüd rivâyetlerine çok fazla itiraz etmeden/onları şiddetle tenkit etmeden- tercih ettiğini belirtir.⁴⁴

Şafî fakihlerinden Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286) mezhebin İbn Abbas rivâyeti ile amel etmesinin sebeplerini şu şekilde özetlemektedir:

Şafî bu rivâyeti; İbn Abbas'ın daha fakih olması, onun rivâyetinin ziyadeler ihtiva etmesi, ayete⁴⁵ muvafık olması, rivâyette onun zabtının ziyadeliğine işaret eden bir ifadenin bulunması sebebiyle tercih etmiştir.⁴⁶

Beyzavî'nin ifadelerinden Şafî mezhebinin sonraki dönemlerinde Abdullah b. Abbas'ın daha fakih olması, naklindeki ifadelerin ayetteki ifadeye muvafık olması ve rivâyetinde bu duayı daha iyi ezberlediğini gösteren tekit ifadesinin bulunması gibi özelliklerinin öne çıkarıldığı görülmektedir.

40 Şafî, *Risâle*, ss. 271-72. Ayrıca krş. *er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)*, çev.: Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan, TDV Yay. , Ankara 2010, s.156.

41 Şafî, *Risâle*, s. 273.

42 Şafî, *Risâle*, s. 274.

43 Şafî, *Risâle*, s. 275.

44 Şafî, *Risâle*, s. 276.

45 Nur Suresi, 24/61.

46 Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, c. 1, s. 304. Ayrıca krş. Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, tahk.: Abdülhamid Hindâvî, Riyad 1417/1997, c. 3, ss. 1032-1033. O yukarıdaki bilgilere Kadı Beyzâvî'den farklı olarak İbn Mes'ud rivâyetinin daha sahih oluşunu ilave eder.

İbn Abbas rivâyetinin -Şafî'nin zikrettiği metnin de ravisi olan- Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî (ö. 126/743-44) tarafından nakledilen muhtelif isnadlarını zikreden Tirmizî, rivâyetin 'hasen- sahih-ğarib'⁴⁷ olduğunu belirtmektedir. Tirmizî'nin bu ifadeyi, genel itibariyle hasen ve sahih olan ancak bazı tariklerinde ğarâbet olan hadisleri ifade etmek için kullandığı belirtilmiştir.⁴⁸

Rivâyetekniği açısından; Tirmizî'nin yapmış olduğu bu değerlendirme, söz konusu hadisin Buhârî'nin *Sahîh'*inde tahrîc edilmemesinin muhtemel sebebinin ve Tahâvî'nin ilerleyen sayfalarda yer alacak değerlendirmelerinin anlaşılması açısından Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî'nin söz konusu rivâyetin senesinde bulunması en önemli etkenlerden biridir. Çünkü rivâyet; Şafî, Müslim ve Tirmizî başta olmak üzere muhaddislere Abdullah b. Abbas > Said b. Cübeyr-Tâvus > Ebü'z-Zübeyr > Leys kanalıyla ulaşmıştır.

Ebü'z-Zübeyr'in tam adı Ebü'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tadrüs el-Esedî'dir⁴⁹ ve uzun süre Mekke'de yaşamış olması sebebiyle kendisi Mekki nisbesi ile de anılmıştır. Onun ilmî kişiliği ile ilgili en tartışmalı husus tedlis meselesidir. Ebü'z-Zübeyr'in kendilerinden hadis rivâyet ettiği aralarında Abdullah b. Abbas'ın da bulunduğu bazı sahabîlerin rivâyetlerini doğrudan kendilerinden işitmediği ve bu hadisleri başka râvi aracılığı ile aldığı halde aradaki vasıtayı kaldırarak hadisi doğrudan onlardan almış gibi gösterdiği (yani tedlis türlerinden birine başvurduğu) belirtilmiştir.⁵⁰ Hatta onun Abdullah İbn Abbas'ı sadece bir defa gördüğü, Abdullah b. Amr ile hiç karşılaşmadığı, Hz. Âişe'den ise hiçbir hadis duymadığı ileri sürülmüştür. Bu durumda onlardan "an" (عن) sigasıyla yaptığı nakillerin bir kısmı müdelles sayılmıştır.⁵¹ Muhtemelen bu sebeplerden dolayı günümüzde onun rivâyetlerini,

47 Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 100.

48 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 101. Bilindiği üzere bu terimle neyi kasdettiğini Tirmizî açıklamamış farklı dönemlerde hadis ilmi ile ilgilenen âlimler tarafından bu ifadeler yorumlanmıştır. İfadenin izahı için bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1992, ss. 128-129; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006, s. 132.

49 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 6, s. 503; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 506.

50 İbn Hacer onun saduk olduğunu ancak tedlis yaptığını kaydeder. Bk. İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevüsûfîne bi't-tedlîs*, tahk.: Asım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1983, s. 45; a.mlf., *Takrîb*, s. 506. Ayrıca bk. Mehmet Ali Sönmez, "Ebü'z-Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 355. Huzeyfe Hilâl Ahmed Büdeyr, *Rivâyetü Muhammed b. Müslim b. Tadrüs (Ebü'z-Zübeyr) fi'l-Kütübî's-Sitte*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Filistin/Nablus 2013, ss. 32-35.

51 Sönmez, "Ebü'z-Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 355. Anane yoluyla nakledilip *Sahîhayn* gibi temel kaynaklarda bulunan hadisler 'eğer birbiri ile görüştükları sabit ve herhangi bir tedlis şüphesi yoksa aksi bir durum ortaya çıkıncaya kadar zahire' hamledilir. Bk. İbnü's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, tahk.: Nureddin İtr, Darü'l-Fikr, Dimeşk 1421/2000, s. 61.

bu açıdan ele alan ilmî bir çalışma yapılmış ve *Kütüb-i Sitte* içindeki rivâyetleri tek tek incelenmiştir.⁵²

İbn Abbas tarafından nakledilen teşehhüd rivâyeti *Sahîh-i Buhârî*'de zikredilmemiştir.⁵³ O, *Câmi'*ine Ebü'z-Zübeyr'den hiç rivâyet almamış⁵⁴ ancak başka bir râvi ile desteklenen bir rivâyetine yer vermiştir.⁵⁵ Buhârî'nin onun rivâyetlerinde kendi şartları açısından işkâl gördüğü ve kuvvetle muhtemel İbn Abbas rivâyetinin de bundan dolayı *Sahîh*'te yer almadığı söylenebilir.

Müslim'in zikrettiği isnad an'ane yoluyla zikredilse bile genel itibariyle bu tarikle nakledilen rivâyetin muhtelif vecihlerinde esas itibariyle tedlis şüphesini izale edecek Ebü'z-Zübeyr'in doğrudan semasını ifade eden lafızlar da bulunmaktadır.⁵⁶ Dolayısıyla Müslim rivâyetinde herhangi bir müşkil bulunmamaktadır. Ancak Buhârî ile Müslim arasındaki rivâyetleri tercihteki ölçütlerin farklılığı burada da açıkça kendisini göstermektedir.

II. Tercih Sebeplerine Yaklaşımlar

Teşehhüd ile ilgili Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas gibi sahabîlerden gelen nakillerin Ebu Hanife, Mâlik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel gibi müctehidler tarafından her biri sahih görülmele birlikte bunların 'esah', 'ahsen' olanı tercih edilmiştir. Bunun hangi kritere binaen belirlendiği konusunda, hem müctehid imamların kendilerinden hem de muahhar fukahadan tercih edilen rivâyetin hususiyetine işaret eden farklı izahlar

52 Bk. Huzeyfe Hilâl Ahmed Büdeyr, *Rivâyetü Muhammed b. Müslim b. Tedrüs (Ebü'z-Zübeyr) fî'l-Kütübî's-Sitte*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Filistin/Nablus, 2013.

53 Genel itibariyle ağır teşbihlerle zemmedilen tedlis konusunda genel hüküm vermeyip bu konuda tafsile gidilmesi yani durumun kaynağa, tedlisin türüne göre değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen İbnü's-Salâh Katâde, A'meş, Süfyân b. Uveyne ve Süfyan es-Sevrî gibi isimlerin tedlisü'l-isnad türü tedlise başvurduklarını ancak buna rağmen *Sahîhayn*'da onların bazı rivâyetlerine yer verildiğine dikkat çekmiştir. (Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 75) Buradan hareketle müdellis ravilerin tümünün aynı kategoride değerlendirilmediği, rivâyetlerinin tamamının reddedilmediği, belli şekilde bunların bir ayrıma tabi tutulduğu sonucuna ulaşılabilir.

54 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 6, s. 505.

55 Huzeyfe Büdeyr, *Rivâyetü Muhammed b. Müslim b. Tedrüs*, s. 44. Ayrıca burada, onun Leys tarihiyle gelen rivâyetleri için şu hususa dikkat çekilmelidir: Ebü'z-Zübeyr'in delil olma niteliğini kaybeden rivâyetlerinin önemli bir kısmı, Câbir b. Abdullah'tan tedlis yapmak suretiyle naklettiği hadisler olup talebesi Leys b. Sa'd onun bu nevi rivâyetlerini bizzat kendisine sorarak ayıklamış, bu sebeple Ebü'z-Zübeyr'in Leys yoluyla gelen bütün rivâyetleri sahih kabul edilmiştir. Sönmez, "Ebü'z-Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 355.

56 Müslim'in naklettiği teşehhüd rivâyetinin farklı tarikleri ve sema lafızları için bk. Huzeyfe Büdeyr, *Rivâyetü Muhammed b. Müslim b. Tedrüs*, s. 185 vd.

nakledilmiştir. Genel olarak bakıldığında bunlar arasında en dikkat çekici başlıklardan bazılarının şunlar olduğu görülmektedir:

-Halife tarafından minberde, sahabenin huzurunda öğretilen teşehhüd oluşu,

-Daha fakih bir sahabî tarafından nakledilmesi,

-Rivâyet tariklerinin çokluğu,

-Diğer rivâyetlere göre lafızlarının ziyadeli oluşu,

-*Muttetekun aleyh* oluşu,

- Rivâyetinde iyi zabtedildiğini gösteren tekit ifadelerinin bulunuşu,

-Bazı lafızlarının Kur'an-ı Kerim'deki ifadelere muvafık oluşu.

a. Teşehhüdün Minberden Okunması ve Sahabenin Öğretilen Bu Teşehhüd Konusunda Sükûtu

İmam Mâlik tarafından tercih edilen ve Şafî'nin de bir müddet amel ettiği Hz. Ömer rivâyeti ile ilgili zikredilen en belirgin özellik bunun sahabenin huzurunda okunması, onlardan hiçbirisinin buna itiraz etmemesidir. Hatta bu rivâyet mantığı açısından tevatüre benzetilen bir husus olarak ele alınmıştır. Hanefî fukahâsından Tahâvî *Şerhu Meâni'l-âsâr*'da bu yaklaşımı ele almakta ve meseleyi şöyle değerlendirmektedir:

*Eğer Hz. Peygamber'in ashabına göre sözü edilen (Hz. Ömer) teşehhüdü vacib olsaydı, onlardan hiçbir kimsenin ona muhalefet etmemesi (yani farklı bir rivâyetin bulunmaması) gerekirdi. Oysa ashab bu konuda Ömer'e muhalefet etmiş ve buna muhalif uygulamalarda bulunmuşlardır.*⁵⁷

Ayrıca Tahâvî meselenin bir başka boyutuna dikkat çekerek Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) naklen şu rivâyeti kaydeder: 'Siz küçük çocuklara Kur'an'ı nasıl öğretiyorsanız, Ebu Bekir de minber üzerinde teşehhüdü öylece öğretirdi. Daha sonra da İbn Mes'ud'un öğrettiği teşehhüdü öğretti.'⁵⁸

İmam Mâlik'in tercihinine karşı benzer bir tenkidi Serahsî de yapmaktadır. Ona göre Mâlik'in bu konudaki tercih sebebi kuvvetli değildir. Çünkü Hz. Ebu Bekir de insanlara minberden İbn Mes'ud'un teşehhüdünü öğretmiştir. Bu da İbn Mesud'un teşehhüdünün kabul edilmesinin daha uygun olduğunu gösterir.⁵⁹

57 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 262.

58 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 264.

59 Serahsî, *Mebûsât*, c. 1, s. 120.

Bu bilgilerden hareketle Hanefî âlimlerin sahabenin Hz. Ömer'in okuduğu teşehhüde ses çıkarmamasını farklı değerlendirdiği söylenebilir. Buna göre sonraki süreçte onların farklı teşehhüdlere devam etmesi yani Hz. Ömer'e muhalefet etmeleri bu konuda farklı teşehhütlere imkan olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tahâvî'ye göre söz konusu teşehhüd duasının halife tarafından öğretilmesi ve sahabenin sükut etmesi bir rivâyetin tercihi için delil ise ondan önce Hz. Ebû Bekir de minberden Abdullah b. Mes'ûd'un teşehhüdünü okuyarak öğretmiştir.

Bâcî, *Muvatta* şerhinde Mâlikî fakih Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin (ö. 402/1011) de -Hanefî âlimlerde de gördüğümüz gibi- bu teşehhüdün minberde öğretilmesinin diğer rivâyetleri men' anlamına gelmediğini belirttiğini kaydeder.⁶⁰

İmam Şafî'nin de önceleri Hz. Ömer rivâyeti ile amel ederken hayatının ilerleyen dönemlerinde Abdullah b. Abbas rivâyeti ile amel etmesinden, onun da minberden okunma hususunu İmam Mâlik gibi değerlendirmede sonucunu çıkarabiliriz.

Şu durumda Hz. Peygamber'in ashâbının minberde okunan teşehhüd konusunda olumsuz bir beyanda bulunmaması; Hz. Ömer'in nakletmiş olduğu bu duanın ikrarı ve diğerlerinin nefyi olarak değil, aksine onları okumanın da mümkün olduğu ve tahiyatta okunmalarında bir mahzur olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.

b. Sahâbî Ravinin Fakih Olması

Teşehhüd ile ilgili rivâyetleri merkeze aldığımızda -özellikle Hanefî ve Şafî âlimler arasında- ravî sahâbînin hangisinin daha fakih olduğu hususunun da tartışıldığı görülmektedir. Esasında ravinin fakih olması bir mevzu olarak ihtilafı rivâyetler konusunda tercihe sebep başlıklardan biri olarak bazı hadis usulü kaynaklarında zikredilmektedir. Meselâ Süyûtî (ö. 911/1505), rivâyet ile ilgili muhtelif tercih sebeplerinin bulunduğunu belirtmiş bunlar arasında fıkhû'r-râvî'yi de zikretmiştir.⁶¹

Genel olarak bakıldığında fıkıh ve usûlde, hadisler için ravinin fakih olmasının/fıkhû'r-râvî'nin bir tercih sebebi olması konusunda üç ayrı görüş öne sürülmüştür: fakih olan mutlak olarak tercih edilir, mutlak olarak tercih sebebi değildir, hadis lafzî değil de mana ile rivâyet edilmişse o takdirde

60 Bâcî, *Müntekâ*, c. 1, s. 74.

61 Süyûtî, Hafız Celâleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbü'n-Nevevî*, tahk.: Ahmed Ömer Haşim, Daru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1419/1999, c. 2, s. 178.

ravinin fakih oluşu bir tercih sebebidir. Hanefîlerin önde gelen âlimlerine ve bazı muhaddislere göre bunlardan tercih edilen son görüştür.⁶²

Ravinin fakihliği meselesinin Ebu Hanife'nin tercihlerinde nasıl bir yer tuttuğunu, onun Evzâî (ö. 157/774) ile arasında cereyan eden meşhur tartışmadaki yaklaşımında görmek mümkündür.⁶³ O söz konusu münâşkada; Hammad > İbrahim > Alkame > Esved > Abdullah b. Mes'ûd isnadını zikreder ve bu isnadı Evzâî'nin isnadı ile şu şekilde kıyaslar:

Hammad Zührî'den, İbrahim, Sâlim'den daha fakihtir. Alkame, İbn Ömer'den aşağı değildir. İbn Ömer'in Peygamber (s.a.v.) ile görüşmesi varsa bu O'nu (s.a.v.) görme faziletidir. Esved ise faziletli birisidir. Abdullah b. Mes'ud'a gelince; Abdullah, Abdullah'tır.⁶⁴

Nakledilen bu malumat Hanefî mezhebinde ravinin fakih oluşunun belli durumlarda tercih sebebi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.⁶⁵ Teşehhüd rivâyetleri açısından meseleye bakıldığında fakih ravî vurgusunun isnadın ilk tabakası yani sahabe ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi Şafîî fukahâsından Kadı Beyzâvî, İbn Abbas'ın daha fakih olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer de bu hususa işaret ederek bazılarının İbn Abbas'ın sahabenin gençlerinden (ahdes, yani bunu öğrenen son sahabilerden) olmasının bir sonucu olarak zabtının iyi oluşu veya onu rivâyet edenlerin en fakihi oluşu sebebiyle⁶⁶ bu rivâyeti tercih ettiklerini belirtmiştir.

İbn Abbas'ın, İbn Mes'ud'dan daha fakih olduğu şeklindeki mukayeseyi Hanefî fakihlerinin farklı açılardan tenkit ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde İbn Abbas'ın yaşının genç olması, İbn Mes'ud'un yaşının ileri oluşu ve baştaki hükmü ve tatbikatı nakletmesi şeklindeki yaklaşımı eleştiren Serahsî meseleyi farklı açılardan değerlendirmektedir. O Şafîî'nin tercihinin

62 Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esileti'l-aşeretü'l-kâmile*, tahk.: Abdülfettah Ebu Gudde, Dar-ürü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1426/2005, s. 215.

63 Hadise ve kaynakları ile ilgili değerlendirme için bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 212 vd.; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara 2012, s. 230; Nevzat Aydın, *Hadis Metodolojisi Üzerine Düşünmek*, Kalem Yay., Trabzon 2011, s. 91.

64 Leknevî, *Ecvibe*, ss. 212-213. Aydın bu örneği, Ebu Hanife'nin yaklaşımlarında ravinin fikhını göstermesi bakımından önemli olmanın yanı sıra başka bir açıdan yaklaşarak şöyle değerlendirmektedir: 'ihtilaf ettikleri meselelerde her âlim, kendi bölgesinin rivâyet ve görüşlerine itibar etmiştir. Bu durum, bölge taassubunun bir modeli olarak görülüp bölgeselliğin hâkim olduğu şeklinde değerlendirilebilir' bk. Aydın, *Hadis Metodolojisi Üzerine Düşünmek*, s. 91.

65 Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, ss. 229-232. Ayrıca konu ile mukayeseli bir çalışma için bk. Chamntı Tsılıgır, *Hadis Rivâyetinde Fakih Ravinin Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi MÜSBE, İstanbul 2008.

66 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, c. 2, s. 408.

doğruya uzak olduğunu söyleyerek bunun ilk muhacirleri yani çok erken dönemlerde müslüman olan ahabın büyüklerini bırakıp yeni yetişenlerini/Hz. Peygamber vefat ettiğinde daha henüz yaşları küçük olanlara öncelik vermek/onları takdim etmek anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁷ Aynı şekilde tanınmış Hanefî âlimlerden Ali el-Kârî de (ö. 1014/1605) bu hususa Kadı Beyzâvî ve Tîbî'nin görüşlerini nakille şu şekilde temas etmektedir:

İbn Abbas belki Şafî'lere göre daha fakih olabilir. Ancak bizim imamıza göre İbn Mes'ud dört halifeden sonra sahabenin en fakihidir. Bunun niye böyle olduğu açıktır: Rasulullah hayatta iken o ileri bir yaşta (olgun bir yaşta), Peygamberle (s.a.v.) uzun süre birlikte olmuş, yakınında bulunmuş, ayakta durmasını, yastığını, abdest suyunu ve seccadesini taşıyarak ona hizmet etmiştir.⁶⁸

c. Tarikin Çok Olması

Abdullah b. Mes'ud rivâyeti ile ilgili olarak kaynaklarda çokça zikredilen hususlardan birisi de tariklerinin çokluğudur. Bu, özellikle Hanefî mezhebinin hadisin marufluğu bağlamında ele aldığı bir meseledir. Mesela Ebu Yusuf'a (ö. 182/798) göre bir hadisin marufluğunu gösteren hususlardan birisi de onun pek çok tarikten nakledilmiş olmasıdır. O bu noktaya 'fukaha ve camaatin hadisi tanıyıp bilmesi ve mucebiyle amel etmesi gerektiği düşüncesi zımında işaret' etmiştir.⁶⁹ Benzer bir durum, İbn Abbas rivâyeti ile mukayese edildiğinde daha fazla tarikten nakledilen İbn Mes'ud'un rivâyeti için de ayırt edici bir özellik olarak değerlendirilmiştir.

Hadis usulü kaynaklarına bakıldığında ise tariklerin çokluğunun özellikle tearuz durumlarında tercih sebeplerinden biri olarak zikredildiği görülür. Nitekim İbnü's-Salâh⁷⁰ ve Süyûtî⁷¹ de buna işaret etmişlerdir. Süyûtî; rivâyetin tarikinin çok olmasının nakildeki kizb, vehm gibi ihtimalleri azaltacağını belirtmektedir.⁷²

Rivâyetin tariklerinin çok oluşunu sahih hadisler arasında bir tercih sebebi olması meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alan âlimlerden birisi de Abdülhay el-Leknevî'dir. Ona göre bahsi geçen meselede âlimler iki gruba

67 Serahsî, *Mabsût*, c. 1, s. 120.

68 Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk.: eş-Şeyh Cemal Aytânî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001/1422, c. 2, s. 580.

69 Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, Klasik Yay., İstanbul 2011, s. 79.

70 İbnü's-Salâh, *Ullümü'l-hadis*, s. 286.

71 Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, c. 2, ss. 177-178.

72 Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, c. 2, s. 178.

ayrılmıştır. Hanefîlerin geneli ve bazı Şafîîlerin müdafaa ettiği görüşe göre hadisin tariklerinin çokluğu tercih sebebi değildir. İkinci grubun görüşü olan ve Şafîîlerin ekseriyetinin müdafaa ettiği görüşe göre ise hadislerin tariklerinin çokluğu tercih sebebidir.⁷³

Şafîîlerin bu tercihinin sebebi şudur: tercih, iki haberden birisinde olup da diğerinde olmayan üstünlükten dolayı olur. Malumdur ki ravî sayısının çokluğu iki haberden birisi için üstünlük çeşididir. Çünkü çoğunluğun sözü kuvvetli ve yanılmaktan daha uzak ve bilgi ifade etmesi açısından bir ravinin sözünden doğruya daha yakındır. Şüphesiz her bir ravinin haberi zan ifade eder, ancak bir araya gelen zanlar ne kadar fazla ise doğruluğa yakınlık da aynı oranda artacaktır.⁷⁴

Hadislerin tariklerinin çokluğu meselesi Hanefî müçtehitlere göre maruf sünneti belirlemede bir ölçü iken Leknevî'nin kaydettiğine göre hâkim görüş mutlak olarak tariklerin çokluğunun tercih sebebi olmadığıdır. Şafîîler açısından da genel kabule göre hadisin tarikinin çokluğu bir tercih sebebi iken bu teşehhüd rivâyetlerinde tatbik edilmemiş ya da farklı unsurlar bu tercihi geri planda bıraktıracak şekilde öne geçmiştir. Buradan hareketle herhangi bir mezheb tarafından benimsenen usûl kaidelerinin ve rivâyet tercihleri ile ilgili prensiplerin her nakil için tatbik edilemeyeceği ve tek tek her biri için genel geçer olamayacağı iddia edilebilir.

Hadislerin tariklerinin çokluğu meselesinde de bu husus kendini açıkça göstermektedir. Çünkü genel itibarıyla Hanefî usûlcüler bir çok kişi tarafından nakledilmeyi –Leknevî'nin kaydettiği tasniften hareket edersek- ilke olarak bir tercih sebebi saymazken Ebu Yusuf gibi müçtehid imamlar bunu maruf sünneti belirlemede ölçü olarak kullanmış ve sonraki Hanefî kaynaklarda bazı rivâyetlerin tercih sebebi olarak bu husus zikredilmiştir. Aynı şekilde pek çok tarikten geldiği halde başka tercih sebeplerinin tebarüz etmesi sebebiyle 'kesretin' dikkate alınmadığı da görülür.

Bunların yanı sıra ravilerinin çokluğu yönüyle İbn Mes'ûd rivâyetini ele aldığımızda her halükarda bunun rivâyet için tefrik edici özelliklerden biri olacağı muhakkaktır. Çünkü bir topluluk tarafından rivâyet edilen hadis, bir kişinin veya daha az bir grubun rivâyet ettiği hadise nazaran daha mahfuzdur. Ravi sayısının çokluğu en güçlü tercih sebeplerinden birisidir.⁷⁵ Şu durumda en azından maruf olan bir ravi grubu tarafından yapılan naklin niçin tercih

73 Leknevî, *Ecvibe*, ss. 206-207.

74 Leknevî, *Ecvibe*, s. 207.

75 İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yay., İstanbul 2010, s. 226.

edilmediğinin, söz konusu nakli ‘mercûh’ görenlerin izah etmesi beklenir. Bu bir çok tarikten nakledilen rivâyetler için belirtilmesi gereken hususlardan biri olarak da görülebilir.

d. Ziyade Lafız İhtiva Etmesi

İmam Şafî'nin de ifade ettiği gibi Abdullah b. Abbas rivâyeti lafızlarının çokluğu itibariyle daha şumüllüdür. Hem o hem de sonraki fukaha bunu rivâyetin tercih edilmesinin ana sebepleri arasında zikretmiş ve bundan dolayı bazı âlimler ‘onun rivâyetini kabul etmek fazlalık olduğu için diğerlerini kabul etmekten daha uygundur, çünkü fazlalığı olan eksik olandan önde gelir’ demişlerdir.⁷⁶

Hadis usulünde genel bir kaide olarak ‘sikanın ziyadesi makbuldür’ ilkesinin benimsendiği malumdur.⁷⁷ Ayrıca sika bir ravinin naklettiği rivâyetlerde yer alan bu tür ziyadeler hadisin hem metninde hem de senedinde bulunabilmektedir.⁷⁸ Bu konu hadis usulü kaynaklarında ‘ziyadetü’s-sikâ’ başlığı ile ele alınarak tartışılmış⁷⁹ ve ziyadenin kabulü konusunda üç temel görüş bulunduğu belirtilmiştir:

İmam Mâlik, Şafî ve Buhârî'nin aralarında bulunduğu âlimler ravinin ‘âdil ve zabıt olması durumunda rivâyetinin kabul edileceğini belirtmişlerdir. Bazı âlimlere göre ise bu tür rivâyetler reddedilmelidir. Onlara göre bunun bir zabt kusuru olması muhtemeldir. Üçüncü bir yaklaşımı benimseyen âlimler ise ziyadeyi belli şartlarla kabul etmişlerdir.⁸⁰

Esasında konumuz açısından buradaki temel sorun sikanın ziyadesinin makbul olup olmadığı konusu değil sikanın ziyadesinin kabulünün onun rivâyetini tercihi de gerekli kılıp kılmadığı meselesidir. Çünkü Abdullah b. Abbas’tan gelen rivâyette diğer rivâyetlerde bulunmayan ziyade bir kelime bulunmaktadır. O da ‘el-mubârekât’ ifadesidir. Tahâvî'nin bu noktada rivâyetleri tahkik ederek söz konusu ziyade ile ilgili hususu ayrıntılı bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. O, nakleden raviler açısından Şafîlerin tercihi olan ziyâdeli rivâyeti delil olmaya elverişli görmemekte hatta ziyade bir tercih

76 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 265.

77 Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, tahk.: Seyyid Mu'zam Hüseyin, *Dairetü'l-Meârifî'l-Osmâniyye*, Haydarâbad 1385/1966, s. 50; İbnü's-Salâh, *Ullumu'l-hadis*, s. 85.

78 Salih Karacabey, “Ziyâdetü’s-sika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, s. 486.

79 Melîbârî, Hamza b. Abdullah, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev.: Muhittin Düzenli-Ayhan Ak, İnsan Yay., İstanbul 2013, ss. 166-187.

80 Karacabey, “Ziyâdetü’s-sika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 487.

sebebi ise o zaman başında besmele'nin olduğu rivâyetin daha fazla ziyade ihtiva etmesi itibariyle kabul edilmesinin daha uygun olduğunu belirtmektedir.⁸¹ Ona göre aynı zamanda ziyâdeli rivâyetin ravisi Ebu'z-Zübeyr; Ameş, Mansur, Muğire gibi ravilere denk de değildir.⁸²

Bunların yanı sıra Tahâvî'ye göre, 'ziyâdeli rivâyet kendisinde ihtilaf olunan bir lafzı ihtiva ederken Abdullah b. Mes'ud rivâyetinde herkesin muvafakat ettiği lafızlar bulunmaktadır. Şu durumda üzerinde icma' (herkesin ittifak ettiği lafızları okumak), ihtilaf edilmiş olanları almaktan daha iyidir.⁸³

Nakledilenlerden Tahâvî'nin Şafiîlerin tercihi olan ziyadeli rivâyeti delil olmaya elverişli görmemesinin farklı bir çok sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre Ebu'z-Zübeyr hadisi ziyadesiz nakleden raviler seviyesinde olmadığı gibi onun besmele ziyadesi ile naklettiği bir rivâyet de bulunmaktadır. Şu durumda ziyade kendi başına bir tercih sebebi ise daha fazla ziyade ihtiva eden bu rivâyetin tercih edilmesi gerekir.

Ali el-Kârî ise teşehhüd rivâyetlerini tahlil ettiği bölümde bir usul kaidesi olan 'sikanın ziyadesi makbuldür' ilkesine itiraz etmez. Fakat o, bu ilkenin kabul edilmesinin aynı zamanda 'tercihi gerektirmeyeceğine' dikkat çeker.⁸⁴

e. *Muttetekun Aleyh Oluşu*

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri açısından teşehhüd rivâyetlerinin kaynaklarına baktığımızda İbn Abbas rivâyetinin sadece Müslim'de bulunduğu, İbn Mes'ûd rivâyetinin her iki kaynak tarafından da nakledildiği görülür. Bu mesele özellikle Hanefî âlimler tarafından rivâyet için bir tercih sebebi ve üstünlük olarak kaydedilmiştir. Meselâ Zeylaî, İbn Abbas naklinin Müslim'in tek kaldığı rivâyetlerden olduğunu belirterek hadis hafızlarına göre hadislerin en üst derecesinin Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği (muttetekun aleyh olan) hadisler olduğuna dikkat çeker.⁸⁵ Aynî de benzer bir şekilde *muttetekun aleyh* oluşunu İbn Mes'ûd rivâyeti için bir üstünlük ve tercih sebebi olarak kaydeder.⁸⁶

81 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 265. 'Eğer ziyadeli rivâyeti almak (yani Ebu'z-Zübeyr naklini) gerekli ise, o zaman İbn Nâbil > Leys > Ebu'z-Zübeyr tariki ile gelen hadisi de delil olarak kabul etmek gerekir. (ki bu başında bismillah lafzı bulunan rivâyetidir) Onun benzer mukayeseleri için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 265.

82 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 265.

83 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 266.

84 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-mefâtih*, c. 2, s. 580.

85 Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, c. 1, s. 494.

86 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. 6, s. 165.

Temel hadis kaynaklarının hiyerarşisi açısından Buhârî ve Müslim'in beraber naklettiği rivâyetlerin *muttefekun aleyh* olarak terimleştirilmesi bu eserlere nasıl bir önem atfedildiğini ve bunların kaynak hiyerarşisindeki yerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁸⁷ Ancak ilk iki asırda mevcut olmayan iki temel kaynak ve ona bağlı olarak teşekkül etmiş bir ıstılah üzerinden erken dönem fakihlerinin rivâyetleri kabul ve tercih kriterlerini merkeze almaksızın 'esah' olan rivâyetin kabulü ve tercihi için 'muttefekun aleyh' oluşu bir meziyet olarak ele almak muhtelif yönleriyle tetkik edilmesi gereken bir husustur. Belki de bunun bir sonucu olarak, rivâyetlerin birbirlerine üstünlükleri konusunda mütebahhir âlimlerin icma ettikleri konulardan biri olan 'muttefekun aleyh' olan hadislerin tercih edilmesi durumunu Hanefî fakihleri İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ve İbn Emir el-Hâc (ö. 879/1474) gibi isimlerin kabul etmediği belirtilir.⁸⁸

Öte yandan Abdulfettah Ebu Ğudde'nin (ö. 1417/1997), hocası Zahid el-Kevserî'den (ö. 1371/1952) yapmış olduğu nakil ve değerlendirme de bu konuyu teyit edici mahiyette önem arz etmektedir. Mezheb imamlarının fikhî yaklaşımlarını değerlendirmede *Kütüb-i Sitte*'nin esas alınmasını Kevserî özetle şu şekilde değerlendirmiştir:

"Şeyhayn ve *Sünen-i Erbaa* müellifleri; fıkıh ilminin tedvininden sonra gelmiş, birbirleriyle çağdaş olan kişilerdir ve hadis ilmiyle meşgul olmuşlardır. Kendilerinden önce gelen müctehid imamların ellerinde merfu ve mürsel hadis, sahabe ve tabî fetvaları gibi bir çok hadis ve malzeme vardı. Müctehidin görüşü sadece hadislerin bu taksimatı ile sınırlı değildi. Cami' ve Musannef türü eserlere dikkat et. Bu eserlerin her biri, babında müctehidin müstağni kalamayacağı bu hadis çeşitlerini zikretmiştir. Hadis hafızlarından olan *Kütüb-i Sitte*'den önceki Cami ve Musannef türü eserlerin sahipleri, bu müctehid imamların ve onların arkadaşlarının arkadaşlarıydılar. Bu imamların kullanmış oldukları hadislerin senedlerine ulaşmaları, bu tabakaya yakın olmalarından dolayı kolaydı. Özellikle de müctehidin delil olarak kullandığı hadisi tashih etmesi açısından. *Kütüb-i Sitte*'ye olan ihtiyaç, bu eser sahiplerinden sonra gelenler içindir. Allahu a'lem"⁸⁹

87 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 14. Ayrıca bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 202.

88 Leknevî, *Ecvibe*, ss. 202-204.

89 Leknevî, *Ecvibe*, s. 203 (Abdulfettah Ebu Ğudde'nin notu); Krş. Abdülhay el-Leknevî, *Temel Hadis Meseleleri*, çev: Harun Reşit Demirel, Hüner Yayınevi, Konya 2014, s. 150. Ayrıca bu kitapların Abdulfettah Ebu Ğudde nezdindeki otoritesi ve yanlış yoruma mahal bırakmama açısından şu husus önemlidir: *Sahihayn* hadislerine diğer kaynaklara nisbetle ayrı bir ehemmiyet vermiş ve bunun bir sonucu olarak yaptığı çalışmalarda bu eserlerde zikredilen hadislerle ilgili olarak herhangi bir değerlendirme yapmaya gerek duymamıştır. Bk. Mu-

Nakledilen bu bilgilerden hareketle, Ebu Hanife, Şafî gibi fakih müctehidlerin nakiller arasında yapmış oldukları tercihlerin belirleyici vasıflarının, sonraki kaynaklar üzerinden değerlendirilemeyeceği söylenebilir. Böyle bir yöntem ve usule başvurulmasının yani *Kütüb-i Sitte* merkezli hiyerarşisinin merkezde olduğu fikhî bir okumanın ve fakihlerin rivâyet tercihlerini değerlendirmenin farklı sonuçları olacaktır. Mesela namazlarda intikal tekbirlerinde ellerin kaldırılması meselesini ele aldığımızda Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri açısından ref'i isbat eden rivâyetler muttefekun aleyh'tir ve Hanefî mezhebi dışında bazı mezhebler bunlarla amel etmiştir.⁹⁰ Nitekim İmam Buhârî'nin bu konuda ayrı bir risale yazdığı, hadisler açısından meseleyi ele aldığı ve ref'i isbat ettiği malum bir meseledir.⁹¹ Bunun bir sonucu olarak intikal tekbirleri esnasında Şafîiler ve Hanbeliler ellerin kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır.⁹²

Şu durumda teşehhüd rivâyeti söz konusu olduğunda İbn Mes'ûd rivâyeti için bir imtiyaz olan Şeyhayn nakli, bu konuda niçin râcih olmuyor gibi bir soru ve sorun ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Ebu Hanîfe'nin -ve pek tabîi olarak diğer fakihlerin- en sahih rivâyeti veya hüccet olabilecek nakli tercihlerinde farklı kriterlerinin olduğu ifade edilmelidir. Burada ekolün ya da mezhebin bağlı olduğu ilmî geleneğin pek tabîi olarak devreye girdiği ve tercihi bunların şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Tercih konusunda belirleyici olan *Kütüb-i Sitte*'nin tasnifinden sonra şekillenmiş olan hadis kaynaklarının hiyerarşisi olmaması müctehid imamların ilmî geleneği olmuştur.

f. Ayete Muvâfakat ve Te'kit

Teşehhüd rivâyetindeki lafızların Kur'an-ı Kerim'deki kullanıma muvafık oluşu ve İbn Abbas'ın hadisi nakledeken daha iyi zabt ettiğini ortaya koyacak bir biçimde' Kur'an'ı öğretir gibi bize öğretti' şeklinde nakletmesi Şafîilerin bu rivâyeti tercih etmelerinin sebepleri arasında bulunmaktadır.

Bunoktada Abdullah b. Abbas naklinde bulunan; *التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ* ve Nur suresi 61. ayetindeki *تَحِيَّةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ* ifadelerinin, tahiyat-mübârekât lafızlarının bir arada kullanılması itibariyle birbiri ile

hammet Beyler, XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettah Ebu Gudd'e'nin Hadisçiliği, SÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2008, s. 263.

90 Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kılarken intikal tekbirlerinde ellerini kaldırdığına dair bazı rivâyetler için bk. Buhârî, *es-Sahîh*, Ezan 83, 84, 86; Müslim, *es-Sahîh*, Salât 21, 25.

91 İmam Buhârî'nin meseleye yaklaşımı ve muhtelif rivâyetler için bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât*, hmş.: Bediüddin er-Râşidî, Daru İbn Hazm, Beyrut 1416/1996.

92 Saffet Köse, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s. 342.

örtüştürüldüğü görülmektedir. Hâlbuki İbn Mes'ûd naklinde ayette benzeri yer alan *الْمَارَكَاتُ* lafzı bulunmayıp rivâyet *وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيَّبَاتُ* şeklindedir.

Şafîî âlimlerin bu iddialarını değerlendiren Ali el-Kârî buradaki muvafakatın lafız itibariyle olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre ayetteki selam evlere girişle ilgili varid olduğu için burada mana yönüyle bir muvafakat yoktur.⁹³

Lafız itibariyle muvafakat vardır, mana itibariyle yoktur, şeklinde bir değerlendirme ayetin bağlamı açısından doğru olmakla birlikte Şafîîlerin de bağlamı lafız itibariyle değerlendirdiği unutulmamalıdır. Onlar burada ayet ve İbn Abbas'ın naklindeki lafzî benzerliği dikkate almışlardır.⁹⁴

Abdullah b. Abbas'ın hadisi daha iyi zabt ettiğini gösteren bir ifade ile hadisi nakletmesi meselesi de konu açısından önemlidir. Çünkü usul açısından ravinin zabtının iyi olması kendi başına bir tercih sebebidir.⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında Abdullah b. Abbas rivâyetinde bulunan 'bize Kur'an'ı öğretir gibi teşehhüdü öğretti' ifadesi tekitli bir ibare olarak zabta işaret etmektedir.

Ancak bu yönüyle mesele ele alındığında Abdullah b. Mes'ûd'un naklinde rivâyetin iyi zabtedildiğini gösteren daha kuvvetli ifadeler bulunmaktadır. Mesela hadis İmam Müslim'de 'elim onun elinin içinde, bana Kur'an'dan bir sureyi öğretir gibi teşehhüdü öğretti'⁹⁶ şeklindedir. Burada özellikle elinden tutması ve bana öğretti şeklinde tekil yani doğrudan muhatab aldığını belirten bir ifade kullanması nakil silsilesi açısından önemlidir.

Bunun yanı sıra *Şerhu Meâni'l-âsâr*'da bu özelliği görebileceğimiz daha tekitli ifadelerin bulunduğu muhtelif rivâyetler yer almaktadır. Tahâvî'nin kaydettiği rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: 'Ben teşehhüdü Rasulullah'ın (s.a.v.) ağzından alarak öğrendim. O bana teşehhüdü kelime kelime telkin ederek öğretti.'⁹⁷

Bu konuda sahabîlerden İbn Ömer'in (r.a.) şu şahadeti de önemlidir:

'Siz küçük çocuklara Kur'an'ı nasıl öğretiyorsanız, Ebu Bekir de minber üzerinde teşehhüdü öylece öğretirdi. Daha sonra da İbn Mes'ûd'un öğrettiği teşehhüdü öğretti.'⁹⁸

93 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, c. 2, s. 580

94 Kadı Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, c. 1, s. 304; Tîbî, *el-Kâşif*, c. 3, s. 1033.

95 Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, c. 2, s. 187.

96 Müslim, *es-Sahîh*, Salât 59.

97 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 262.

98 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 264.

Abdullah b. Mes'ud'un teşehhüdünün bu yönüne İmam Şafî de şu şekilde işaret etmiştir: Rasulullah (s.a.v.) onlara Kur'an'dan bir sureyi öğretir gibi teşehhüdü öğretirdi.⁹⁹

Serahsî de Abdullah b. Mes'ud rivâyetinin daha iyi zabtedildiğini ve doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenildiğini şu cümlelerle ortaya koymuştur:

Biz İbn Mes'ud'un rivâyetini 'zabtının güzelliği, Rasulullah'tan doğrudan nakli' sebebiyle aldık. Çünkü Ebu Hanife şöyle dedi: Hammad elimi tuttu ve şöyle dedi: İbrahim elimi tuttu ve şöyle dedi: Alkame elimi tuttu ve şöyle dedi: Abdullah elimi tuttu ve şöyle dedi: Rasulullah (s.a.v.) elimi tuttu ve bana Kur'an'dan bir sureyi öğretir gibi teşehhüdü öğretti.¹⁰⁰

Hadislerin nakli sırasında her bir ravinin kendi hocasının ellerini sıkarak suretiyle hadis alması gibi "Hz. Peygamber'e varıncaya kadar her ravinin bir önceki ravinden naklettiği birbirinin aynı sözlerin ve hareketlerin senesinde tekrar edildiği hadis" anlamında kullanılan¹⁰¹ müsel kavramı ve onun daha özel bir şekli olan 'müsel bi'l-yed'¹⁰² buradaki durumu ifade eden önemli bir ıstılahdır. Teselsülün en önemli faydası ittisâl ve rivâyette tedlisin bulunmadığını göstermesidir.¹⁰³

Teselsülün yanı sıra İbn Mes'ud'un zabtının iyi oluşunu gösteren bir başka emare de Abdullah b. Mesud ve ashabının teşehhüdeki vav harfini teleffuza dikkat etmeleridir. Bunu yapmaktaki amacı onun Hz. Peygamber'den nakledilen lafızlara uygun olmasını sağlamak istemesidir. Tahâvî'ye göre ondan başkalarının bunu yaptığı bilinmemektedir.¹⁰⁴ Çünkü o, 'teşehhüd esnasında 'vav' harfini söylemekten dahi' ashabını hesaba çekerekdi.'¹⁰⁵

Abdullah b. Mes'ud'un zabtı ile ilgili benzer bir tespit Hanefî imamlardan Muhammed Şeybânî'nin teşehhüd ile ilgili tercihinin anlatıldığı bir çalışmada da karşımıza çıkmaktadır. İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre teşehhüd konusunda İbn Mes'ud naklinden daha sika bir rivâyet yoktur. Çünkü o, hadise bir harf bile ilave etmekten veya ondan eksiltmekten çekinirdi ve teşehhüdü ashabına Kur'an'dan bir sure öğretir gibi öğretirdi. Onlardan birisi tarafından

99 Şafî, *Risâle*, ss. 267-268.

100 Serahsî, *Mebûsât*, c. 1, s. 119; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. 6, s. 164.

101 Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2010, s. 49. Tanım ve bazı özellikler için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, ss. 275-276.

102 Mehmet Efendioğlu, "Müsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, s. 85.

103 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 276.

104 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 266.

105 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 266.

bismillah diye başlasam dendiğinde, bir harf ilave etme veya eksiltme korkusuyla cevaben 'et-tahiyyâtü' diye başla demiştir. Dolayısıyla hiç kimse Abdullah b. Mes'ûd'un getirdiğinden daha sika bir teşehhüdü getiremez.¹⁰⁶

Sonuç

Ebu Hanîfe, Mâlik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel gibi meşhur fakihler tarafından muhtelif teşehhüd rivâyetleri tercih edilmiştir. Aralarında küçük farklılıklar bulunan bu sahih rivâyetlerden biri râcih, diğerleri amel edilmeye uygun olduğu ifade edilmekle birlikte mercûh olarak değerlendirilmiştir. Hangi esaslara göre esah olan hadisin seçildiği konusunda doğrudan Şafî'nin bazı izahları olmuş, İmam Mâlik halife tarafından minberde okunmasını ve sahabe'nin itiraz etmemesini merkeze alarak bir değerlendirmede bulunmuştur.

Mezkûr tercih sebepleri tek tek incelendiğinde, Leknevî'nin de ifade ettiği gibi bu konuda dillendirilen her bir görüş için ona kail olmayı gerekli kılabacak farklı tercih vecihleri/sebepleri olduğu söylenebilir.¹⁰⁷ Netice itibariyle bir rivâyeti tercih etmenin tümüyle mutlak üstünlük anlamına gelmediği ve bu rivâyette olan bir meziyeti ortaya koyma çabası olduğu¹⁰⁸ gözden uzak tutulmamalıdır.

Esasında temel hadis usûlü kaynaklarına göz atıldığında; *esahhu'l-esânîd/ evhe'l-esânîd* başlıkları ile ele alınan, bölgelere ve bazı muhaddislere göre en sahih-en zayıf hadisin belirlenmesi konusunun 'bir problem' ya da 'tercih meselesi' olduğu ve muhaddisin yetiştiği hoca ve bölgeye göre farklılık arzettiği görülmektedir.¹⁰⁹ Muhaddisler gibi fukahanın da en sahih rivâyetleri ya da mamûlün bih olan nakli tercihlerini tesbit ederken de meselenin bu başlık ile irtibatı dikkate alınmalıdır. Çünkü meşhur mezheb imamları, kendilerine ulaşan muhtelif teşehhüd rivâyetleri arasından da diğer nakillerin sahihliğini ikrar etmekle birlikte onlara göre en sahih olanı/*esahhu'l-esânîd*'i tercih ve tesbît etmişlerdir.¹¹⁰

Yukarıda zikredilen sebeplerin meseleyi ortaya koymak ve tartışmak noktasında katkısı büyük olmakla birlikte teşehhüd konusundaki üç temel rivâyeti nakleden Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve bunlarla amel eden meşhur imamların tercihlerini şekillendiren müessir

106 Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, İFAV Yay., İstanbul 2015, s. 210.

107 Leknevi, *et-Ta'likü'l-mümecced*, c. 1, s. 472.

108 Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 221.

109 Hakim, *Marife*, ss. 67-71; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, ss. 15-16; Süyûtî, *Tedrib*, c. 1, ss. 55-64.

110 Şafî, *Risâle*, s. 268.

unsurun bölgesel/yerel ekolleşme ya da belli ilmî bir geleneğe aidiyet olduğu belirtilmelidir. Mesela Abdullah b. Abbas rivâyetinin İmam Şafî tarafından tercih edilmesi bu açıdan dikkat çekici misallerdendir. Çünkü burada Hicaz/Mekke isnadı ve Abdullah b. Abbas'ın belirleyici konumu açık bir şekilde kendisini göstermektedir.

Malum olduğu üzere İmam Şafî dönemin ilim merkezleri olan Mekke, Medine, Mısır ve Bağdat gibi şehirleri ziyaret edip bir çok hocadan istifade etmiş ve görüşlerine son şeklini Mısır'da vermiştir.¹¹¹ *Risâle'*inde de ifade ettiği gibi o ilk başlarda İmam Mâlik'in naklettiği teşehhüd rivâyetiyle amel etmiştir ki bu da pek tabiidir. Çünkü o Mâlik'le görüşmeye gitmeden önce emanet olarak *Muvatta'*nın bir nüshasını temin ederek çok küçük yaşta bu eseri ezberlemiştir. Ve sonrasında ise bu eseri bizzat İmam Mâlik'ten dinleme imkânı bulmuştur. Yani o Mâlik'in fıkıh anlayışını, ictihad usulünü ve amel-i ehl-i Medîne'yi iyice kavradığı bu dönemde onun teşehhüd rivâyetini tercih etmiştir. Yapılan çalışmalarda özellikle kadim görüşlerinde Mâlik'in etkisi bulunduğu da dikkat çekilmiştir.¹¹² Dolayısıyla onun ilk teşehhüd tercihinde de bir şeyh/üstad etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Buna mukabil Abdullah b. Abbas; Mekke muhitinde yetişen fakihlerden bir müddet ilim tahsil eden İmam Şafî'ye, gerek fıkıh gerekse tefsir ve edebiyatta dolaylı olarak tesir etmiştir.¹¹³ Hatta bazı ilim adamları hadis ve rey ekolüne üçüncü bir ekol daha eklenebileceğini bunun da Kur'an-ı Kerim'in yorumunu yapan, nüzul sebeplerini bilen, onu Arap diline bakarak anlamaya çalışan Mekke ekolü olduğunu belirtmiştir. Buna göre bu ekolün kurucusu İbn Abbas'tır.¹¹⁴ Şafî de Kur'an-ı Kerim ve tefsir ilmini Mekke'de öğrenmiş, Abdullah b. Abbas'tan istifade edenlerden, hayatta kalan son ulemadan ders almıştır. Büyüdüğü, yetiştiği, dinî anlayışının temelini attığı yer de Mekke'dir. Hatta İmam Şafî öne çıkan belli hususiyetleri itibariyle Abdullah b. Abbas'a benzetilmiştir.¹¹⁵

111 Abdurrahman Candan, "İmam Şafî'nin Erken Dönem (Kadim) Görüşlerinin Oluşmasında İmam Mâlik'in Etkisi", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 2011, cilt: XLVII, sayı: 2, s. 118; Bilal Aybakan, "Şafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, ss. 223-224.

112 Candan, "İmam Şafî'nin Erken Dönem (Kadim) Görüşlerinin Oluşmasında İmam Mâlik'in Etkisi", s. 120.

113 İ. Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 78. Ayrıca bk. Abdulğalip Aslan, *Abdullah b. Abbas'ın Fıkıhçılığı*, DÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2013, s. 18.

114 Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafî*, DİB Yay., Ankara 2000, ss. 46-47.

115 Ebu Zehra, *İmam Şafî*, ss. 48-49.

İmam Şafî'nin teşehhüd tercihinde Abdullah b. Abbas'ın üstad olduğu Mekke ilmî geleneğinin etkisinin olacağı muhakkaktır. O, içinde yaşadığı atmosferin tabîi bir sonucu olarak önce İmam Mâlik'in sonra da Abdullah b. Abbas'ın teşehhüdü ile amel etmiştir. İbn Hacer de bu konudaki yaklaşımları ele aldığı söz konusu bölümde hadislerin tercih sebeplerinden bahisle isnadların "hicâzî" ve "kûfî" oluşundan bahsetmiştir.¹¹⁶

Kişi ile doğduğu, ilim hayatına başladığı ve talim-tedris faaliyetini devam ettirdiği iklim ve coğrafi bölge arasında dikkate alınması gereken bir bağ bulunduğu farklı vesilelerle dillendirilen bir hakikattir. Bu açıdan bakıldığında Şafî'nin yetiştiği çevre ve ilmî tercihlerine bunun etkisi için ifade edilebilecek şeyler Ebu Hanife ve yetiştiği çevre olan Kûfe için de söylenebilir.¹¹⁷ Kûfe'deki ilmî birikimin kendisine istinad ettiği Abdullah b. Mes'ûd, "Kûfe doktrinini önemli bir bölümünün kendisine nisbet edildiği ve hatta bu ekole kendi isminin verildiği" bir sahâbîdir.¹¹⁸ Hatta bu husus Ebu Hanife'nin hocalarını ve onların bu ekolün ortaya çıkışındaki konumunu ifade edecek bir biçimde şöyle ifade edilmiştir:

Kufe'ye fıkıhı Abdullah b. Mes'ûd ekmiş, Alkame bunu sulamış, İbrahim en-Nehaî hasat etmiş, Hammad harmanını kaldırmış, Ebu Hanife öğütmüş, Ebu Yusuf hamur yapmış, Muhammed de ekmek haline getirmiştir.¹¹⁹

Abdullah b. Mes'ûd tarafından nakledilen teşehhüd rivâyetinin tercih edilmesinde de bu ilmî geleneğin belirleyici unsurlardan biri olarak zikredilmesi gerekir. Çünkü fakih için kendi bölgesindeki ilmî otoriteye dayanmak ve meşhur olan rivâyet ve uygulamayı müdafaa etmek ilmî geleneğin tabîi bir sonucudur. Özellikle ilk dönemde muhaddislerin ve fakihlerin ilim aldıkları şeyhleri tafdil ederken ilmî rekabet içinde oldukları dikkat çeken ve kendi şartları içinde tabîi bir davranıştır.¹²⁰ Bu hususun rivâyet tercihlerinde belirleyici unsurlardan olması da kaçınılmazdır.

Şu durumda özellikle gerek erken dönemlerde gerekse de muahhar kaynaklarda teşehhüd rivâyetlerinin ayırt edici vasfı olarak ifade edilen bu özelliklerin

116 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, c. 2, s. 408.

117 Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s. 15 vd.; Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, DİB Yay.: Ankara 2005, s. 29, 30, 84 vd.

118 Ahmet Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", *Marife: Bilimsel Birikim*, 2004, cilt: IV, sayı: 2, s. 10; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 117. Bu vesileyle Yaman'ın bazı konular açısından bu yargının gözden geçirilmesi gerektiği kanaatinde olduğu belirtilmelidir. Bk. Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü", s. 21.

119 Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü", s. 12.

120 Aydın, *Hadis Metodolojisi Üzerine Düşünmek*, s. 91.

hadisler için meziyet olduğu bir hakkın teslimi olarak kabul edilebilir. Ancak mezheb imamı bu meziyetleri merkeze almış ve bunlara göre hadisi tercih etmiştir yargısını kayıtlamak gerekir. Çünkü bu vasıflar onların tercihleri için tali unsur, özellikle bölgesel otoriteler için aslı unsur olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk.: eş-Şeyh Cemal Aytânî, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- Aslan, Abdulğalip, *Abdullah b. Abbas'ın Fıkıhcılığı*, DÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2013.
- Atar, Fahrettin, "Teşehhüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, ss. 563-564.
- Aydın, Nevzat, *Hadis Metodolojisi Üzerine Düşünmek*, Kalem Yay., Trabzon 2011.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçübî, *el-Müntekâ şerhu Muvatta'ı Mâlik*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Ahmed Ata, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 2009.
- Beyler, Muhammet, *XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettah Ebu Gudde'nin Hadisçiliği*, SÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2008.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbihî's-sünne*, tahk.: Nureddin Talib vd., İdaretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Katar 1433/2012.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh (Mevsûatü'l-hadisî's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde)*, tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008.
- Candan, Abdurrahman, "İmam Şâfiî'nin Erken Dönem (Kadim) Görüşlerinin Oluşmasında İmam Mâlik'in Etkisi", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 2011, c. XLVII, sayı: 2, ss. 117-144.
- Çakan, İsmail L., *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay., İstanbul 2003.
- , *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yay., İstanbul 2010.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafî*, DİB Yay., Ankara 2000.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsîruddin, *Sıfatü salâti'n-nebî*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, tahk.: Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dairetü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbad 1385/1966.
- Huzeyfe Hilâl Ahmed Büdeyr, *Rivâyetü Muhammed b. Müslim b. Tedrîs (Ebû'z-Zübeyr) fi'l-Kütübî's-Sitte*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Filistin/Nablus 2013.
- İbn Abdilber, Ebu Ömer Cemaeddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, *el-İstizkâr*, tahk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Feyhâ, Şam 1421/2000.
- , *Takrîbü't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Darü'-Reşîd, Halep 1412/1992.
- , *Ta'rîfû ehli't-takdîs bi merâtibî'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, tahk.: Asım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1983.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb fi ricâli'l-hadis*, tahk.: Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- İbn Kudame, Ebû'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-kebîr*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdülfezzah Muhammed el-Hulv, yy. 1414/1993.

- İbnü's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, tahk.: Nureddin Itr, Darü'l-Fikr, Dimeşk 1421/2000.
- Karacabey, Salih, "Ziyâdetü's-sika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, ss. 486-487.
- Köse, Saffet, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, ss. 341-343.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esileti'l-aşeretü'l-kâmile*, tahk.: Abdülfettah Ebu Gudde, Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1426/2005.
- , *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, tahk.: Takiyyüddin en-Nedvî, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1412/1991.
- Mâlik, *el-Muvatta'*, tahk.: Hânî el-Hâc, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire ts.
- Melîbârî, Hamza b. Abdullah, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev.: Muhittin Düzenli-Ayhan Ak, İnsan Yay., İstanbul 2013.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1431/2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde)*, tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008.
- Özşenel, Mehmet, *Ebü Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, Klasik Yay., İstanbul 2011.
- , *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, İFAV Yay., İstanbul 2015.
- Şehârenpûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fi halli Sünen-i Ebî Davud*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye Beyrut 2006.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, tahk.: Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Süyûtî, Hafız Celâleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takribü'n-Nevevî*, tahk.: Ahmed Ömer Haşim, Daru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1419/1999.
- Sönmez, Mehmet Ali, "Ebü'z-Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, ss. 354-355.
- Şafiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tahk.: Ahmet Muhammed Şakir, yy. 1309.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*, tahk.: Ebu Muaz Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Daru İbni'l-Kayyim, Riyad 1426/2005.
- Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Misrî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, tahk.: Muhammed Zehrâ en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câd el-Hakk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1414/1994.
- Tirmizî, *es-Sünen (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde)*, tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008.
- Tsılıgkır, Chamntı, *Hadis Rivâyetinde Fakih Ravinin Rolü*, MÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, tahk.: Abdülhamid Hindâvî, Riyad 1417/1997.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1992.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara 2012.
- Yaman, Ahmet, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", *Marîfe: Bilimsel Birikim*, 2004, c. IV, sayı: 2, ss. 7-26.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2010.
- Zeylaî, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li tahrîci ehâdissi'l-hidâye*, tahk.: Ahmed Şemsüddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2010.